

KAPİTALİZMİN BAŞLICA MÜESSESELERİ

Y.Doç.Dr. Kurban ÜNLÜÖNEN(*)

A- GİRİŞ:

Bugüne kadar kapitalizmin bir çok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlarda sermayenin üstün ve etkin egemenliği(1) konularında birleşilemiştir. Biz bu tanımlardan bazılarını bir göz gezdirelim.

Kapitalizm; özel teşebüse ve piyasa serbestliğine dayanan üretim sistemi olarak tanımlandığı gibi özel mülkiyet ve iktisadi hürriyete dayanan bir piyasa ekonomisi düzeni(2) olarak da tanımlanmıştır. Diğer bir tanımda kapitalizm; sermayenin ve sermayedarların hâkim mevki tuttuğu rejim demektir(3). Bir başka tanımda kapitalizm; üretime koşulan araç, alet, yapı ve mal stoklarının -bir kelime ile sermayenin- esas itibariyle özel ya da bireysel mülkiyet konusu olduğu bir sistemdir(4). Prof.Dr.Erol Zeytinoğlu, liberalizm sistemine karşı bir tepki olarak belirlediğini belirterek, kapitalizm sistemini, kuramsal yönüyle, taraflar arasında serbest bir biçimde tartışılarak sonuçlandırılan bir kişisel çıkar ve serbest rekabet, sistemin statik nitelikteki, müteşebbis ve kredi ise sistemin dinamik nitelikteki faktörlerini oluşturmaktadırlar(5) diye tanımlamıştır. Prof.Dr.Cahit Talas ise kapitalizmi; bir işveren veya işverenler kumpanyaları tarafından geniş bir ölçüde üretimin örgütlenmesidir(6) şeklinde tanımlamıştır. Diğer taraftan kapitalizm; özel mülkiyet şeklinde doğan hukuk rejimidir(7) diye tanımlanmıştır. Kapitalizmin üç temel unsura dayandığını belirten Muhammed Bakır Es-Sadr bu temel unsurları şöyle sıralamıştır:

- a) Sınırsız bir şekilde özel mülkiyet ilkesine sarılmak.
- b) Her bireye, kendi mülkünü işletmek ve kendisini servet bakımından kalkındıracak olan imkanlardan yararlanmak için fırsat tanımak.
- c) İşletme özgürlüğü garanti edildiği gibi tüketme özgürlüğünün de garanti edilmesi(8).

(*) Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

Kapitalizm, üretim araçları üzerinde bir mülkiyet, bir işletme biçimidir (9). Kapitalizmde bütün kuralların kökünde şu üç unsur yer almaktadır. **Kazanç, rekabet ve rasyonellik**(10). Yukarıda da belirtildiği gibi kapitalizm, üretim araçları ile üretilmiş malların dağıtımının özel teşebbüste bulunduğu ve bu teşebbüslerin kâr hırslarının ön plânda olduğu ekonomik bir sistemdir.

B- KAPİTALİZMİN DAYANDIĞI BAŞLICA MÜESSESELER:

1- MÜLKİYET:

Özel mülkiyet bu düzenin dayandığı temel ekonomik kurumlardan birisi olup, malike, mülkiyet hattına sahip olduğu şeyin kullanılması ve kontrolü hakkını verir(11). Mülkiyet hakkı kişilerin sadece faydalandığı giyinme, yeme, eşya, ev sahibi olma, binek ve hayvan sahibi olma hakkı değildir. Bu hak aynı zamanda başkasına satmak için muhtelif tüketim mallarını üreten makina ve aletlere de şamildir(12). Gerçekten kişilerin üretim mallarına sahip olabilmeye hakkı tanınmaksızın kapitalist sistemin var olabileceğini düşünmek mümkün değildir. Kapitalizme göre mülkiyet, mutlak anlamda tek kişiye aittir. Her kişi kendi başına malı ele geçirdikten sonra, başkasının gölgesini bile ondan uzak tutmak ister(13).

Elinde yani mülkiyetinde doğal kaynak bulunan kişiler, kapitalist sistemde bunları kullanmak ve bunlardan gelir sağlamak yollarını araştırırlar. Örneğin büyük bir işletme sahibi işletmesini, kârını maksimum yapabilecek biçimde işletmeye çalışır. Görülüyor ki; toplumun tesis ettiği örf ve gelenekler, kanunlar tarafından kişiye sağlanmış olan mülkiyet hakkı, kapitalist sistem içinde üretim oluşumunu harekete geçirmektedir. Kişiyi bu yolda karar almağa sevkeden faktör, sahip olduğu iktisadi malları üretimde kullandığı takdirde bir gelir sağlayacağı inancıdır. Kapitalist elde etmiş olduğu bu gelirin hepsini tüketmez, bir kısmını tasarruf ederek servet ve sermaye birikimi sağlar. Kapitalist sistem içinde kişiler üretim için kullandıkları malların gelirlerine serbest olarak malik olamaz ve bu gelirleri himaye görmez ise, kapitalist sistem anlamını yitirir ve sermaye yetersizliğinden ötürü ilerleme mümkün olmaz. Kapitalist sistem, kendi mantığı içinde işleyebilmesi için gerek sermayeyi gerekse sermayenin gelirini korumak zorundadır(14).

Buna rağmen kapitalist düzen içinde yasayan toplumlarda bütün maddi mallar özel kişilerin veya onların meydana getirdikleri

ortaklıkların mülkiyetinde değildir. Her toplumda ihtiyaçların doğrudan doğruya veya dolayısıyla giderilmesine yarayan iktisadi malların bir kısmı kamu mülkiyetindedir(15).

Kapitalizmi esas itibarıyla liberalizmden ayıran düşünceye göre, bir şeye sahip olanın bu oluştan elde ettiği haklar, hem toplumu oluşturan diğer kişilerin benzeri nitelikteki haklarıyla hem de bizzat toplumun çıkarlarıyla tam bir uyum içinde bulunmalıdır. İşte kapitalizmde mülkiyet hakkına bu sebeple müdahale edilmekte ve kamu yararı amacıyla mülkiyetin kazanılmış, kesin ve sonsuz biçimindeki niteliklerine sınırlamalar getirilmektedir.

2- MİRAS:

Miras müessesesi kapitalizmin dayandığı temel müesseselerden bir diğeridir. Miras hakkının tanınmadığı bir özel mülkiyet rejimi kapitalizmin muhafazası için yeterli değildir. Mal sahibine, ölüm halinde mallarının mülkiyetini kimlere devredeceğini seçme hakkının tanınması, ölen kimsenin malları üzerinde yakınlarının hak talep edebilmesi mülkiyet hakkının zorunlu bir sonucu olarak görülmektedir. Çünkü miras hakkı tanınmadığı taktirde, özel mülkiyet insanların elindeki şeyler üzerinde yalnız hayatları süresince kullanma haklarına sahip olmalarından başka bir şey ifade etmez.

Bütün bunlara rağmen, kapitalizmin diğer müesseseleri gibi miras müessesesi de geniş kısıtlamalara uğramıştır. Kapitalist sistem en fazla bu müesseseden fedâkarlık yapmıştır. Büyük servetleri çok yüksek oranlarda vergilendirebilmiştir. Bu oran malik ile varis arasındaki akrabalık derecesi zayıfladıkça büyümektedir.

3- SERBEST TEŞEBBÜS:

Kapitalizmde serbest teşebbüs diğer bir temel müessesedir ve özel teşebbüs kapitalizmin ruhudur(16). Teşebbüs özgürlüğü olduğu taktirde müteşebbis sermayeyi, emeği, toprağı ve diğer doğal kaynakları kendisinin istediği biçimlerde ve yönlerde kullanabilir. Müteşebbis bu kullanımdan kâr sağlamak isteyeceğinden elindeki üretim faktörlerini en verimli sahalara yatıracaktır. En verimli sahalara yapılan yatırımlarda dolayısıyla toplumun refahına hizmet edecektir(17). Özel teşebbüslerin zarar yerine servet ve para halindeki kazanç elde etme istekleri ve kişisel çıkarlarını en yüksek düzeyde gerçekleştirmek

amacıyla yaptıkları bütün girişimler kapitalizm sisteminin savunucularına göre, toplum çıkarlarınının maksimize edilmesiyle sonuçlanır(18). Bu noktadan hareketle kapitalist sistem serbest teşebbüsü ilke olarak kabul eder. Kişinin teşebbüs hürriyeti olmadığı zaman kapitalist sistem, kapitalist olma niteliğini yitirir.

Kapitalizmin esasını oluşturan özel müteşebbisler önceden miktarı ve elde edilmesi kesin olarak bilinmeyen bir kazanç elde edebilmek için belirsiz bir piyasanın gelecekteki ihtiyaçları için neyin, nerede, ne kadar ve nasıl üretileceğini en tutarlı bir biçimde kararlaştırmak zorundadırlar. Üretimin tüketime veya arzın talebe uygunluğunu gerçekleştiremeyen müteşebbisler ise kaçınılmaz olarak zarar ve iflas ile karşılaşmaktadırlar. Bu sebeple zarar yerine kâr elde etmek isteyen müteşebbisler; ilerleme ve yenilik peşinde koşarak piyasaya yeni mal çıkartmak, yani tüketicilerin ihtiyaçlarını çoğaltmak; ilerleme ve yenilik peşinde koşarken mevcut malların üretimlerinde değişiklikler yapmak ve özellikle sürüm imkânlarını ve tüketicilerin satınalma gücünü arttıran teknikler bulmak zorundadırlar.

Kapitalizmi çalıştıran ve çalışmasını devam ettiren; yeni tüketim maddeleri, yeni üretim ve ulaşım metodları, yeni pazarlar, yeni endüstriyel örgütlenmelerin çeşitleridir ve bütün bunlar kapitalizmde serbest teşebbüs tarafından yapılmaktadır(19).

Kapitalizmde teşebbüs serbestisi esastır. Ancak bu serbestlik de sınırsız değildir. Kapitalist sistemi benimsemiş olan toplumlarda da ferdin teşebbüs hürriyetine toplumun güvenliği açısından kısıtlamalar getirilmiştir(20). Örneğin doktorluk gibi belirli meslekler için belli bir öğrenim ve uzmanlık şartı aranmaktadır.

4- KAR İSTEĞİ:

Kâr müessesesi kişiyi teşebbüse sevkeden, kapitalist sistemin mülkiyet kadar önemli bir müessesesidir. Çünkü gerek mülkiyet, gerek teşebbüs hürriyeti ve hatta rekabet kâr sağlamak imkanı olmadığı taktirde büyük bir anlam taşımazlar. Kapitalizm ileri bir iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayanır. Kapalı aile ekonomisi düzeninde üretim, şahsi ihtiyaçlara yetecek kadar yapılırken, kapitalizmde piyasa için üretim esas olduğundan kârı maksimize edecek kadar üretmek esastır. Kapitalizmde üretim maliyet ve kâr şansına göre ayarlanır.

Şu halde müteşebbis sonunda bir kâr, bir kazanç umduğu taktirde ekonomik faaliyetlerinde daha büyük bir çaba gösterecektir. Kişinin bu özelliği kapitalizmde hem gelişir hem de daha açık olarak belirir(21). Kapitalizmde sadece kâr için yapılan anarşik bir üretim söz konusudur. Kapitalizmin itici gücü kapitalistin kâr hırsıdır(22).

Bütün bunlara rağmen toplumda bütün insanların kâr ve kazanç hırsıyla hareket ettikleri söylenemez. Dinî inançlar, örf ve adetler, devlet müdahalesi, prestij, takdir ve hürmet kazanmak arzusu insanların her zaman kâr hırsı ile hareket etmelerine engel olur. Bu bakımdan toplumu meydana getiren sınıflar arasında büyük farklar vardır. Bir tüccar ile bir köylünün veya din adamının kazanma hırsı bir değildir.

5- REKABET:

Kapitalist iktisat düzeninde özel mülkiyet ve kişi hürriyetlerinin bir sonucu olarak rekabet serbesttir. Rekabet insanlar arasındaki dengeyi sağlar. Bunu bizzat sistemin yapısı garanti eder. Serbest piyasada aynı şeyi üreten pek çok üretici, tüccar ve buna karşılık yine pek çok sayıda tüketici bulunursa aralarında rekabet olduğu için malın kıymeti uygun ve normal bir fiyat olacaktır(23). Kapitalist sistemde kâr tahrikini frenleyen rekabettir(24). Rekabetin insanların çalışma ve çabalarını arttırmak, fiyatların yükselmesine engel olmak, üretilen malların kalitesinin iyileşmesine, maliyetlerin düşürülmesine olumlu yönde tesir eder. Böylece rekabet kurumu diğer kapitalist kurumlarla birlikte, tüketicilerin en çok arzu ettikleri malların üretimini en az bir fiyatla sağlayarak, kişinin olduğu gibi toplumun da sosyal refahına yararlı olmaktadır.

Rekabetin sayılan bu faydaları yanında bir çok mahsurları da vardır. Örneğin eşit şartlar içinde yapılmayan rekabet iktisadi ve sosyal eşitsizliklere sebep olabilir. Bazı satıcıları ucuza satabilmek için ticari ahlâka aykırı hareketlere sevkedebilir. Mal darlığı halinde alıcılar arasındaki rekabet fiyatların anormal bir şekilde yükselmesine sebep olabilir. Proudhon'un dediği gibi aşırı rekabet, rekabeti öldürerek tekel niteliğindeki anlaşma ve birleşmelere yol açabilir(25).

Bu sebeplerden dolayı tekelleşmeyi önlemek ve rekabetin toplumun yararına işlenmesini sağlamak için devletin piyasaya müdahale etmesi ve çeşitli tedbirler alması mecburidir.

6- FİYAT MEKANİZMASI:

Özel mülkiyet ve teşebbüs serbestisinin esas olduğu, insanların iktisadi davrandığı kapitalist piyasa ekonomilerinde fiyatlar insanların üretim ve tüketim kararlarında düzenleyici bir rol oynarlar(26). Arz ve talep ancak serbest bir fiyat sistemi içerisinde işleyebilir. Kapitalizmi savunan ekonomistlere göre fiyatlar, kamu otoriteleri tarafından çıkartılan sunî ve iradî nitelikteki hukuki müeyyidelerle değil, piyasalarda arz ve talep kanununa göre oluşmaktadır. Çünkü kapitalizm sisteminin söz konusu olduğu toplumlarda müteşebbisleri sayısız üretim dallarından birisine yönelten en önemli neden fiyat kurumu olup, serbest rekabet rejiminin geçerli olduğu bu sistemde müteşebbisler hem üretim faktörleri, hem de üretilen mal ve hizmetler piyasalarında kendilerine en yüksek çıkarı sağlayan fiyatı oluşturmak zorundadırlar.

Diğer müesseselerde olduğu gibi fiyat müessesesinde de devlet medahalesi söz konusu olabilmektedir. Devleti fiyatlara müdahaleye yönelten sebeplerin en önemlisi tekel eğilimlerinin ortaya çıktığı dönemlerde tüketicilerin korunmasıdır. Devletin fiyatlara müdahalesinin başlıca sebepleri: Serbest rekabet imkanlarını sağlamak, tekellerin tüketicileri sömürmesine engel olmak, fiyatlarda istikrar sağlamak, arz ve talep arasındaki dengeyi korumak ve tüketicileri olduğu gibi üreticileri de korumaktır(27).

7. SÖZLEŞME SERBESTİSİ:

Sözleşme yapma hürriyeti iktisadi faaliyetlerde serbest olmanın zaruri bir sonucudur. Kapitalizmde insanlar genel adaba, ahlâka ve kamu düzenine aykırı olmamak şartı ile istedikleri şekilde sözleşme yapma hakkına sahiptirler. Bu serbesti bazı sebeplerle sınırlandırılabilir. Örneğin devletin izlemiş olduğu iktisadi ve sosyal politika gereği tespit edilen belli bir fiyatın üstünde satış için yapılacak mukavelenin yasaklanması gibi.

8. PLANLAMA:

Kapitalizmin ön önemli özelliklerinden birisi, kurulan sistemin tamamı ile özel sektörün faaliyetine bağlı oluşu ve bu şartların serbest rekabet şartları altında işleyen bir fiyat mekanizmasına tabi

olmasıdır(28). Kapitalist bireyler ya da firmalar istediklerini yapmakta serbesttirler. Ne isterlerse onu üretirler, sermayelerini nerede ve nasıl isterlerse orada ve öyle yatırırılar. Bu demektir ki kapitalizm plansız bir sistemdir. Kapitalizm için üretim keşmekeşi sözü bunun için kullanılır. Bu mutlaka sistemin tamamen keyfe bağlı bir kaos halinde işlediği anlamına gelmez. Ancak merkezi bir yönetim olmaksızın yürüyüp gittiği anlamına gelir(29).

SONUÇ:

Kapitalizmin dayandığı müesseselerin başında mülkiyet hakkı gelmektedir. Mülkiyet, malike sahip olduğu şey üzerindeki hakların kullanılması ve kontrolünü veren bir müessesedir. Diğer bir müessese ise sahip olduğu hakları kendinden sonra istediği kişiye miras yolu ile devretmesi hakkıdır. Kapitalizmde toplum menfaatları ile sınırlı olmak kaydı ile teşebbüs serbestisi esastır. Kişiyi teşebbüse sevkeden diğer bir müessese de kâr isteğidir. Özel mülkiyet ve serbest teşebbüsün bir sonucu olarak kapitalizmde rekabet de serbesttir. Kişilerin iktisadî davrandığı bu sistemde fiyatlar arz ve talep sayesinde dengeye gelmektedir. Kamu düzenine ters olmamak şartıyla iktisadî faaliyetlerde sözleşme serbestisi bu sistemin bir diğer müessesesidir. Bütün bunların bir sonucu olarak da kapitalizm plansız bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.

D İ P N O T L A R :

- (1) Ali BULAÇ, **Çağdaş Kavramlar ve Düzenler**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1987, s. 27.
- (2) Avni ZARAKOLU, **İktisat İlminin Temel İlkeleri**, Cilt 1, Ankara: Sevinç Matbaası 1975, s. 30.
- (3) Feridun ERGİN, **İktisat**, İstanbul: Sermet Matbaası 1961, s. 91.
- (4) Maurice Dobb, **Kapitalizm Sosyalizm Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma**, (Çev. Doç. Dr. Mehmet Selik), Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları 464, 1981, s. 1.
- (5) Erol ZEYTİNOĞLU, **Ekonomik Sistemler**, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1985, s. 86.
- (6) Cahit TALAS, **Ekonomik Sistemler**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1969, s. 52.
- (7) Ekrem ÖZELMAS, **İktisada Giriş**, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1984, s. 35.
- (8) Muhammed Bakır Es-Sadr, **İslam Ekonomi Doktrini** (Çev. Mehmet Keskin, Saadettin Ergün), İstanbul: Hicret Yayınları, 1980, s. 245-246.
- (9) A. Visali GÜNAYDIN, **Sosyalist ve Radikal Sol Doktrinler Komünizm Stratejisi ve Taktikleri**, Ankara: Kadro Yayınları 1978, s. 20.
- (10) M.A. Mannan, **İslam Ekonomisi Teori ve Pratik** (Çev. Bahri Zengin) İstanbul: Fikir Yayınları 1973, s. 54.
- (11) Avni ZARAKOLU, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Ankara: Olgaç Matbaası, 1981, s. 37.
- (12) Ebul-âlâ el-Mevduđi, **İslam ve Muasır Nizamlara Göre İktisat Prensipleri** (Çev. İhsan Toksarı), İstanbul: Nida Yayınevi, 1968, s. 30.

- (13) Sezai Karakoç, **İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü**, İstanbul: Diriliş Yayınları, 1974, s. 27.
- (14) Talas, **a.g.e.**, s. 64-65.
- (15) Zarakolu, **İktisat ilminin Temel İlkeleri**, s. 34.
- (16) Mahmud AHMED, **İslam İktisadı Mukayeseli Bir Tedkik** (Çev.Doç. Dr.Y.Ziya Kavakçı), İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, s. 15.
- (17) Talas, **a.g.e.**, s. 68.
- (18) Zeytinoğlu, **a.g.e.**, s. 95.
- (19) Joseph A. Schumpeter, **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi 1**, (Çev. Dr. Tunay Akoğlu) İstanbul: Varlık Yayınları, 1981, s. 143.
- (20) Talas, **a.g.e.**, s. 71.
- (21) Talas, **a.g.e.**, s. 72.
- (22) Memduh Sanver, **Kapitalizm**, İstanbul: Bahar Matbaası, 1967, s.8.
- (23) Mevdudi, **a.g.e.**, s. 32.
- (24) Hazım Atıf Kuyucak, **İktisat Dersleri Cilt II**, İstanbul: Sermet Matbaası, 1954, s. 283.-
- (25) Zarakolu, **İktisat İlminin Temel İlkeleri**, s. 41.
- (26) Zarakolu, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, s.43.
- (27) Zeytinoğlu, **a.g.e.**, s. 103-104.
- (28) Kuyucak, **a.g.e.**, s. 282.
- (29) Dobb, **a.g.e.**, s. 9.